

# TÌNH THẦN VÀ NGHĨA VỤ CỦA CÁC NHO GIA TIẾN SĨ VÀ CỬ NHÂN THỜI XƯA

Các thư sinh con nhà dân chúng cũng như con nhà phú quý lấy Đức làm đầu, lấy nghĩa vụ làm trọng, học hỏi làm người, tu thân tề gia, trong bao nhiêu năm dùi mài kinh sử, khi học được thấm nhuần các kinh sách, nhận xét được những kiến thức giao dịch trong xã hội, rồi mới dám vào lều chông đi thi hương, thi đình. Qua các kỳ thi nghiêm chỉnh, công bằng, giạt được khoa bảng cử nhân tiến sĩ, mới là các bậc học giả, học thức cao siêu, tài an bang xuất chúng.

Triều đình xưa, từ đời Lý đến nhà Nguyễn, suốt nghìn năm, tìm nhân tài ra phục vụ đất nước, cai trị dân, đều chọn trong các vị khoa bảng tiến sĩ cử nhân. Các vị này lại là những người đã xuất thân từ dân chúng, nên biết lòng dân, biết đáp ứng những nguyện vọng của dân, với tinh thần cao quý làm cho dân giàu nước mạnh, vì có đức độ, không tham nhũng như đa số trí thức đời nay có văn bằng chỉ chạy theo đồng tiền. Ông Jules Boissière, một nhà cai trị, một nhà văn nổi tiếng nước Pháp, trong một bài khảo luận về xã hội VN và nền chính trị mà Pháp nên áp dụng tại VN, đã nói: "Thật là một nhầm lẫn khi tưởng những quan lại An nam là những nhà nho

tâm thường, chỉ từ chương, không có một chút thiết thực làm việc. Người ta đã không biết rõ là các nho gia ấy tinh thần khoan hoà, tự do, rộng rãi, lịch sự, có ý thức làm mọi việc, ý thức phát triển bởi học vấn và từng trải ở đời. Người ta biết ít về những vị quyền chức cao cấp, bộ trưởng, cố vấn, nhiếp chính các nhà vua, các vị đáng ta phải thăm phục. Ít người Âu châu nhìn thấy tài năng cai trị của các quan lại đó, tỏ rõ ra bởi những việc đáng chú ý nhưng không được kể ra, không phổ trương ra, mà lại còn giữ trong lòng. Sao mà những quan lại đó có thể là những người độc ác, chuyên chế, úc hiếp, thay đổi giọng luôn? Câu Pháp văn của tác giả viết như sau: "C'est une erreur de croire que les mandarins annamites seraient de simples lettrés... Comment ces mandarins seraient-ils en réalité des despotes cruels et capricieux?" Đến đời Pháp bảo hộ, nhiều vị toàn quyền hiểu thấu nền học vấn Hán học, biết rõ các kỳ thi nghiêm chỉnh, công bình chọn lọc nhân tài, đã nói lên những cảm nghĩ quý trọng các quan cai trị của nhà vua.

Ông Pierre Pasquier, cựu toàn quyền Đông Dương, trong cuốn *L'Annam d'autrefois*

(Nước VN thời xưa) có nói đến tài cai trị của các quan lại VN khoa mục tiến sĩ cử nhân.

Ông De Lanessan, toàn quyền Đông Dương từ 1891 đến 1894, rất quý trọng các quan lại nho gia. Ông ra chỉ thị cho các công sứ các tỉnh không được lạm quyền quan lại VN. Ông đối xử với triều đình Huế và với các quan lại cực kỳ lễ độ. Ông ca tụng nền văn minh VN, ca tụng Hán học.

Ông toàn quyền Paul Doumer, vào cuối thế kỷ 19 và đầu thế kỷ 20, trong thời gian kỳ thi hương ở Nam Định năm 1897, đã cùng với quan Phụ chánh triều đình Nguyễn Trọng Hợp dự lễ khai mạc, lễ bế mạc, lễ xướng danh các tân khoa cử nhân. Ông Toàn quyền đã vào trong trường thi xem cách coi thi nghiêm ngặt, cách chấm thi công bình. Ông đã đến dự kiến tận nơi lúc treo bảng đầu bài thi và các sĩ tử đến chép, rồi về lều riêng biệt của họ làm bài thi.

Sau lễ bái vọng đức vua và các quan trường ở Vọng Cung, các tân khoa cử nhân đến dinh Tổng đốc bái yết quan Toàn quyền và quan Phụ chính. Ông Paul Doumer ứng khẩu mấy câu khen mừng các tân khoa cử nhân, khuyên các vị tân khoa nên hết lòng phụng sự quê hương xứ sở, và tặng mỗi vị cử

nhân một đồng hồ bỏ túi vỏ vàng hay bạc, tùy theo thứ tự cao thấp. Gia đình tôi có một giai thoại trong kỳ thi hương 1897 này. Ông thân sinh ra tôi vắc lều chiếu đi thi. Ông nội tôi đồ tú tài kỳ thi 1861, tức là 36 năm về trước, rất chăm chú về sự học của con, đã dẫn con đi thi rông rá suốt một tháng rưỡi. Sau mỗi ngày thi, cụ hỏi con bài làm ra sao, cụ chắc là con được đậu. Đến ngày xướng danh, cụ đến đợi loa gọi từng tân khoa. Đến tên Khúc Bình, con cụ, cụ vội "Dạ" thật to. Các quan trường thấy cụ già còn đi thi và được đậu cử nhân, khen cụ có chí. Cụ vội cải chính: "Thưa tôi dạ cho con tôi, đứng tại đây đợi báii yết các quan." Thân phụ tôi tiến lên trình diện các quan trường rồi theo người chỉ dẫn vào khu thập đạo linh mũ, áo, lọng.

Ngày dự yến tiệc vua ban tại dinh tổng đốc Nam Định, các tân khoa vui mừng nghỉ đến tương lai sáng lạng, nên không ăn được nhiều, chỉ ăn qua loa vài bát nấu, rồi lấy một ít phần: xôi gấc, giò, chả, nem, bánh ngọt, trái cây bọc vào khăn nhiều điều, xách về để người hầu hạ mang biểu ông bà cha mẹ, tặng họ hàng vợ con, gọi là ít lộc vua ban.

Xong mọi lễ, các tân khoa ra phố Nam Định thăm các bạn bè thân thuộc, có lính theo hầu và vắc lọng che, thật vinh dự!

**Khúc Dần**

## Lời Hưng Bang

Nhân buổi ra mắt tập Nghịch Lý của giáo sư Phan Ngô, người bạn đồng song và là chỗ thâm giao từ 60 năm nay

"Đến bây giờ mới thấy đây  
Mà lòng đã chắc những ngày một hai"  
Nguyễn Du

*Tôi bảy bảy, anh bảy tư,  
Sáu mươi năm trước, bảy chữ là đây!  
Trải bao dâu biển dạn dày,  
Đồng song, nay đếm đầu tay sống còn!  
Anh thì nặng nợ nước non,  
Bao lần lao lý, cổ tròn phận trai  
Lưu vong đất khách như ai  
Nhưng anh quyết chí, không sai lời thề.  
Tâm tư tấu quốc nào nề,  
Văn thơ Nghịch Lý ê chề, xót xa.  
Độc thơ huyết lệ nhỏ sa,  
Hỏi ai thương nước, thương nhà nghĩ sao?  
Riêng tôi cảm thấy lòng đau,  
Cùng chung cảnh ngộ, được bao nhiêu người?...  
Khen anh là chuyện thừa thôi!  
Văn thơ Nghịch Lý Là Lời Hưng Bang  
Văn chương tái đạo rõ ràng,  
Có văn Chính Khí mới mong cứu đời.*

Đất lưu vong ngày 10-10-1993

AH Lê Quang Tiềm